

Piotr Ruciński

Uniwersytet Wrocławski
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0408-7257>

Zjednoczone Koła Zjazdów Rolniczych – organizacja ziemian Galicji Wschodniej w pamiętnikowej relacji Karola Krusensterna (część II)

Streszczenie: W 1907 r. we Lwowie powstały Zjednoczone Koła Zjazdów Rolniczych (dalej: ZKZR) – organizacja wschodniogalicjskich ziemian, powołana przez Jana Emanuela Rozwadowskiego. Stowarzyszeniu, które dotychczas nie cieszyło się zainteresowaniem historyków, sporo miejsca poświęcił w swoim wspomnieniu pt. *Mój pamiętnik* jego członek Karol Krusenstern – ziemianin i przedsiębiorca, właściciel uzdrowiska Niemirów. Prezentowany fragment tekstu Krusensterna mieści najważniejsze informacje o Zjednoczonych Kółach – ich genezie, celach, środkach działania, osiągnięciach i głównych działaczach. Pamiętnik stanowi również unikalne źródło wiedzy o Kole II ZKZR, którego autor był sekretarzem, dając interesujące charakterystyki członków i zapoznając czytelnika ze specyfiką organizowanych przez nie zjazdów rolniczych. Do spraw poruszanych przez Krusensterna należą również m.in. współpraca stowarzyszenia z Towarzystwem Kółek Ziemian i przenikanie do działających w Galicji organizacji (np. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego). Wspomina on także o związkach, łączących środowisko Zjednoczonych Kół z obozem politycznym Narodowej Demokracji.

Słowa kluczowe: Galicja Wschodnia, Karol Krusenstern, rolnictwo, ziemiaństwo, Zjednoczone Koła Zjazdów Rolniczych

Biblioteka Narodowa, rkps akc. 8264, Karol Krusenstern, *Mój pamiętnik*, k. 52–54a

Muszę tu wspomnieć o jednym jeszcze zjeździe, choć nie w obrębie naszych kół, u Jerzego Turnau w Mikulicach koło Przeworska.

Jerzy Turnau, brat Lucjana, bardzo wybitny agronom, a przy tym i uniwersalny człowiek, bo powieściopisarz i malarz – był założycielem zachodniogalicjskich kół zjazdów sąsiedzkich, które powstały prawie równocześnie z naszymi¹. Idea zasadniczo ta

¹ Ukonstytuowanie się Koła Zjazdów Rolniczych (dalej: KZR) miało miejsce we Lwowie 4 marca 1905 r., natomiast spotkanie inaugurujące istnienia pierwszego kółka Towarzystwa Kółek Ziemian (KZ), o którym

sama: wzajemne kształcenie się i uczenie solidarności zawodowej, ale tło inne. Przede wszystkim były to koła powiatowe, które łączyły wszystkich ziemian w powiecie, a więc i ziarno celne i plewę². Tło zaś było ściśle konserwatywne („Czas”³) i siedzibą zarządu był Kraków⁴. Prezesem ktoś z arystokracji krakowskiej, [bodaj] czy nie Zdzisław Tarnowski⁵. Nasze zaś koła były międzypowiatowe i Jaś Rozwadowski oparł je na zasadach narodowo-demokratycznych, a więc dążył do wyrwania ziemiaństwa ze ścisłej kastowości i konserwatyizmu, a nagięcia go do współpracy z innymi warstwami narodu dla dobra ogółu⁶. Ogólnie nazywano nasze koła „kołami Jana Rozwadowskiego” a tamte „kółkami

mowa powyżej, odbyło się w majątku Pełkinie W. Czartoryskiego w kwietniu 1906 r. – Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich (dalej: BOss.), rkps 8000/I, Utworzenie I Koła Zjazdów Rolniczych, 4 III 1905 r., k. 1; W. Czartoryski, *Kółka ziemian*, [b.m.], 1912, s. 8; T. Kargol, *Od Kółek Ziemian do Związku Ziemian w Krakowie. Ruch organizacyjny ziemiaństwa w zachodniej Galicji i Małopolsce 1906–1939*, Kraków 2010, s. 47–48.

² Towarzystwo Kółek Ziemian istotnie zorganizowane były terytorialnie, podczas gdy w Zjednoczonych Kołach Zjazdów Rolniczych uważano, że „sąsiedzki” charakter zjazdów może grozić wprowadzeniem do stowarzyszenia lokalnej polityki i „pielęgnowaniem atmosfery zaścianka”. Skutkiem tej obawy było budowanie kół, złożonych z przedstawicieli różnych okolic (w 1910 r. Koło II ZKZR składało się np. z 10 członków, reprezentujących 9 powiatów Galicji Wschodniej). Pomysłodawcy przyjętego w organizacji J. Rozwadowskiego rozwiązania podkreślali również walor edukacyjny, jaki łączy się z wymianą doświadczeń między rolnikami, pracującymi w znacząco odmiennych warunkach fizycznych, klimatycznych etc. Istotną różnicę między dwoma stowarzyszeniami stanowiła sprawa wieku jego członków. W KZ stawiano na wielopokoleniowość, w ZKZR natomiast, będących *de facto* środowiskiem młodszego pokolenia ziemian, dbano, aby członków poszczególnych kół łączyła swoista wspólnota pokoleniowa („różnica wieku pomiędzy najstarszym a najmłodszym członkiem Koła nie powinna być tak wielką, by mogła krępować swobodę lub osłabiać uczucia koleżeństwa”) – BOss., rkps 7999/II, t. 1, Rękopis artykułu, pisanego przez J. Rozwadowskiego dla nr 1 czasopisma „Rachmistrz Gospodarczy”, b.d. [IX 1906 r.], k. 149; BOss., rkps 7999/II, t. 2, Statut towarzystwa ZKZR zatwierdzony reskryptem c.k. Namiestnictwa z dnia 10-go lipca 1908, k. 94; ibidem, Protokół z posiedzenia ZKZR, 21 IV 1907 r., k. 253; BOss., rkps 8001/II, Statut KZ, b.d. [IV 1906 r.], cz. 4, k. 6–7; BOss., rkps 15638/II, t. 1, Lucjan Turnau, Wspomnienia z lat dawnych, k. 175, 214; W. Czartoryski, op. cit., s. 9; X.Y., *Kółka ziemian*, „Rolnik” 1907, nr 10, s. 1; *Kółka ziemian i Koła zjazdów*, „Gazeta Narodowa” 1909, nr 52, s. 1. Trzecią dystynkcją pomiędzy stowarzyszeniami był charakter ich politycznego zaangażowania: w przypadku KZ miało być ono otwarte, gdy chodzi o ZKZR – na ogół dyskretne bądź też zakulisowe.

³ „Czas” – wydawany w Krakowie w latach 1848–1935 dziennik, pełniący funkcję organu prasowego środowiska krakowskich konserwatystów. W omawianym okresie redaktorem naczelnym pisma był Rudolf Starzewski. Zasygnalizowany przez Krusensterna związek KZ ze stronnictwem stańczyków nie wydaje się do końca słuszny, do organizacji Turnau należeli bowiem działacze deklarujący także inne sympatie polityczne. Prezes KZ Witold Czartoryski należał np. do sejmowego Klubu Centrum (Środka), uznawanego za odłam konserwatyizmu wschodniogalicyskiego (podolackiego), który w okresie poprzedzającym wybuch I wojny światowej znajdował się w opozycji wobec konserwatystów krakowskich.

⁴ Zgodnie ze statutem KZ, siedziba towarzystwa znajdowała się w Jarosławiu – BOss., rkps 8001/II, cz. 4, Statut Towarzystwa KZ, b.d., k. 4.

⁵ Na czele KZ stał W. Czartoryski, natomiast Zdzisław Tarnowski (1862–1937) pełnił wówczas m.in. funkcje prezesa Stronnictwa Prawicy Narodowej oraz prezesa Krakowskiego Towarzystwa Rolniczego.

⁶ Poważny wpływ obozu Narodowej Demokracji (ND) na kształt i działania ZKZR wydaje się niezaprzeczalny: spośród 10 założycieli stowarzyszenia aż 6 należało do „przyjaciół »Słowa Polskiego«”, sympatyków ND, a później członków Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego (SDN). W ZKZR znaleźli się tak znaczący członkowie Ligi Narodowej (LN) i SDN, jak J. Rozwadowski, A. Skarbek i A. Głazewski. Rozwadowski, który prowadził Zjednoczone Koła do wybuchu I wojny światowej, z wycuciem wprowadzał do programu i działań organizacji elementy z ducha „wszechpolskie”, z powodzeniem unikając zdrażnień z członkami o sympatiach konserwatywnych. Tylko raz, w czasie walki o Radę Kultury Krajowej, stowarzyszenie znalazło się na pierwszej linii konfliktu politycznego. W Kole II, obok Głazewskiego i Skarbka, sympatie narodowo-demokratyczne sygnalizowali A. Raciborski i K. Krusenstern – Archiwum Polskiej Akademii Nauk, sygn. 30/10, Zygmunt

turnauowskimi”. Ten to p. Turnau zaprosił kilku ziemian z naszych kół do siebie i z ciekawością tam pojechałem, w czasie przed samymi zniwami. Gospodarstwo było wysoko postawione, rentowność była wysoka, bodaj czy nie 100 k. netto z morga. Sam gospodarz swoją wszechstronnością był bardzo interesujący.

Rozmach naszych kół co raz się zwiększał. Po moim II-im nastąpiły w szybkim tempie III-ie, IV-te, V-te aż do VIII-ego czy X-ego nawet⁷. Naturalnie że odpowiednio musiał się powiększyć i zorganizować zarząd. Pierwszym prezesem był zd[aje] m[i] s[ię] Bogusław Cieński⁸, potem przed wojną Jan Mars⁹ ze Sądowej Wiszni. Dalej był wydział i Rada Główna do której wchodził prezesowie i sekretarze kół. Należałem do wydziału¹⁰ i do Rady. Organizacja nasza skrzepiwszy się wewnętrznie i poznawszy swoich ludzi zaczęła rozszerzać swój zakres działania, zaczynając od krytycznego wglądania w byt również organizacji społecznych.

Zabraliśmy się najpierw do [Galicyjskiego] Towarzystwa Gospodarskiego, jako nam najbliższego zawodowo. W nim rej wówczas wodziło grono starszych panów, mało rzutkich i czynnych. Na jakimś posiedzeniu urzędujący Komitet podał się do dymisji, dostawszy coś w rodzaju wotum nieufności¹¹. Byliśmy pono wtedy w Zakopanem gdy

Wasilewski, Czasy Iwowskie, b.d., k. 14; A. Wątor, *Spis większych właścicieli ziemskich należących do Stronictwa Demokratyczno-Narodowego w dzielnicy austriackiej*, „Galicja. Studia i Materiały” 2015, nr 1, s. 332, 336, 339–340.

⁷ W kwietniu 1913 r. ZKZR składały się z 10 kół i zrzeszały 123 członków, natomiast w 1914 r. organizację miało już współtworzyć ok. 150 ziemian. Archiwum Narodowe w Krakowie, Archiwum Dzikowskie Tarnowskich (dalej: ANKr., ADzT), sygn. 954, List J. Mycielskiego do Z. Tarnowskiego z 16 V 1914 r., k. 1073; BOss., rkps 7999/II, t. 2, Spis członków ZKZR, IV 1913 r., k. 51–54.

⁸ Bogusław Cieński (1860–1921) – prawnik, ziemianin, właściciel majątku Horodyszczce w Tarnopolskiem; działacz SDN; członek wydziału okręgowego Galicyjskiego Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego (GTKZ) w Tarnopolu, Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego (GTG), zarządu Towarzystwa Ziemia Polska; bardzo poważnie wspierał materialnie oddział Towarzystwa Szkoły Ludowej w Tarnopolu; członek rady nadzorczej Związku Ziemian (ZZ); prezes Koła III (co najmniej do 1910 r.), członek Komitetu Głównego i prezes ZKZR (od IV 1907 do III 1911 r.).

⁹ Jan Mars (1853–1924) – ziemianin, właściciel majątku Sądowa Wisznia w pow. mościskim; naczelnik gminy Sądowa Wisznia, członek Rady Powiatowej i Wydziału Powiatowego w Mościskach; członek rady nadzorczej Banku Melioracyjnego, zastępca delegata wydziału okręgowego GTKZ, członek Rady Szkolnej Okręgowej i prezes zarządu powiatowego Towarzystwa Kółek Rolniczych (TKR) w Mościskach, zasiadał w wydziale Miejskiej Kasy Oszczędności w Sądowej Wiszni; prezes Koła VIII ZKZR od 1909 lub 1910 r., członek Rady Główniej i (od II 1911 r.) prezes ZKZR.

¹⁰ Do „wydziału”, czyli prezydium ZKZR, w którego skład wchodził prezes, wiceprezesi i sekretarz generalny stowarzyszenia, Krusenstern nie należał.

¹¹ Rotacja we władzach GTG była efektem walki politycznej, jaka rozegrała się w Galicji w związku ze sprawą Rady Kultury Krajowej. KZ i ZKZR odegrały dużą rolę w zablokowaniu inicjatywy namiestnika Galicji M. Bobrzyńskiego i – w efekcie przesilenia – przejęły kontrolę nad wschodniogalicyską korporacją rolniczą. Zob. np. Biblioteka Jagiellońska, rkps 8113 III, Pismo Prezydium ZKZR do N.N. posła, [po 8 II] 1910 r., k. 83; ibidem, Odezwa komitetu KZ, 18 II 1910 r., k. 88; Biblioteka Narodowa, rkps IV 9725, Antoni Górski, Praca o życiu politycznym Galicji, k. 72–73; BOss., rkps 7999/II, t. 2, Oświadczenie członków ZKZR, b.d. [9 II 1910 r.], k. 541–542; M. Bobrzyński, *Z moich pamiętników*, t. 1, oprac. A. Galos, Wrocław 2006, s. 239–264; *Przeciw Radzie kultury kraj.*, „Gazeta Narodowa” 1910, nr 32, s. 1; *Zjazd kółek ziemian*, „Przegląd Polityczny, Społeczny i Literacki” 1910, nr 34, s. 1; *Ustąpienie 6 członków z komitetu gal. Tow. gospodarskiego*, „Gazeta Narodowa” 1910, nr 42, s. 2; P. Ruciński, *Jan Emanuel Rozwadowski. Biografia polityka, działacza*

przeczytałem o tym w gazetach i pomyślałem zaraz, że przyjdzie kolej na nas objęcia steru tej instytucji. Bardzo szybko się to stało i zostałem członkiem Komitetu, a ze mną i kilku z naszych kolegów, tak że tę organizację ujęliśmy zupełnie w swoje ręce¹². Zajęcia publiczne zaczęły się mnożyć. Zostałem też delegatem T[owarzystwa] K[redytowego] Z[jemskiego]¹³. Byłem delegatem na Sąd Niemirowski Florianki¹⁴ i jeździłem kilka razy na ocenę szkód ogniowych a raz nawet do Baszni na szkodę gradową. [...]

Powracając do Towarzystwa Gospodarskiego, muszę nadmienić, że dostałem na stałe przewodnictwo sekcji lasowej¹⁵, a zastępczo i dorywczo, bo się na tym wcale nie znałem, kierownictwo sekcji sadowniczej, w czasie gdy specjalista Julian br. Brunicki¹⁶ klócił się z Komitetem, co mu się nieraz zdarzało. [...]

W naszej działalności ziemiańskiej propagowaliśmy głównie dwie akcje: 1. odżydzanie gospodarstw i 2. wstrzymywanie dzikiej parcelacji Rusinom.

ad 1) Było to słabością obywateli ziemskich, że każdy musiał mieć swego Żyda – faktora – totumfackiego do wszelkich pieniężnych i nieraz też zbożowych interesów. Faktor taki załatwiał wszelkie sprawy, choć o nich nie miał fachowego pojęcia. Co gorsze, że wielu dzierżawców Żydów partaczyło, na folwarkach spekulując zbożem więcej jak uprawiając porządnie rolę. [...] Jednakże handel zbożem i drzewem były wyłącznie w rękach żydowskich i nie udawały się próby wyłamania i stwarzania placówek katolickich. Tak samo i handel spirytusem był wyłącznie żydowski, aż do czasu stworzenia monopolu. Tu też wspomnę, że z śp. mecenasem Sołowijem¹⁷ daliśmy początek zało-

społecznego, uczonego (do 1914 r.), Łomanki 2020, s. 276–288; idem, *Jan Emanuel Rozwadowski jako działacz Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego (do 1914 roku)*, [w:] *Stulecie samorządu*, red. J. Mierzwa, T. Skoczek, Warszawa 2019, s. 204–211. Nie ulega wątpliwości, że autor pamiętnika był wprowadzony w szczegóły ówczesnych działań Zjednoczonych Kół, przebieg sprawy najwyraźniej zataił się jednak w jego pamięci. Vide: BOss., rkps 7999/II, t. 2, Protokół posiedzenia Rady Głównej ZKZR, 14 I 1910 r., k. 409.

¹² W Komitecie GTG Krusenstern zasiadał od 8 kwietnia 1910 r. Wraz z nim do ciała tego weszło wówczas sześciu członków kół, tworząc w liczącym 25 osób gremium 11-osobową reprezentację ZKZR. Należy również dodać, że spośród nich wybrano wówczas 2 wiceprezesów GTG. *Sprawozdanie Komitetu C.K. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego za rok 1911*, Lwów 1912, s. 1.

¹³ Zastępcą delegata wydziału okręgowego GTKZ w Rawie Ruskiej Krusenstern został w 1913 r. BOss., rkps 7999/II, t. 2, Spis członków ZKZR w zgromadzeniu Delegatów GTKZ, b.d. [1914 r.], k. 55; *Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomerji z Wielkiem Księstwem Krakowskim na rok 1914*, Lwów 1914, s. 973.

¹⁴ Można przypuszczać, że Krusenstern był mężem zaufania Towarzystwa Wzajemnych Ubezpieczeń w Krakowie i w swoich dobrach – Niemirowie – przeprowadzał likwidację szkód. Vide: *Statut ogólny Towarzystwa Wzajemnych Ubezpieczeń w Krakowie*, Kraków 1911, s. 23–24. „Florianką” nazywano powstałe w 1860 r. Krakowskie Towarzystwo Ubezpieczeń od Ognia, stanowiące wcześniejsze stadium organizacyjne TWU – M. Płonka, *Rozwój towarzystw ubezpieczeń wzajemnych w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2011, nr 848, s. 11.

¹⁵ Sekcja leśna GTG, „mająca się zajmować wszelkimi sprawami popierania gospodarstwa lasowego i zbytu produktów leśnych”, powstała w 1913 r. – *Sprawozdanie Komitetu C.K. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego za rok 1913*..., s. VIII, 7–8.

¹⁶ Krusenstern był w latach 1910–1914 zastępcą przewodniczącego sekcji sadowniczo-ogrodniczej GTG; funkcję zwierzchnika tej komórki organizacji istotnie sprawował Julian Brunicki (1864–1924).

¹⁷ Władysław Sołowij (1864–1915) – ziemianin, adwokat lwowski, dyrektor filii austriackiego Zakładu Kredytowego dla Handlu i Przemysłu we Lwowie; współzałożyciel Związku Adwokatów Polskich i Związ-

zenia [Z]wiązku [P]rzedsiębiorców [G]orzelni [R]olniczych, który się później rozwinął w potężną instytucję¹⁸. W mieszkaniu mecenasa, we dwóch czy trzech, szczegółów nie pamiętam, założyliśmy ten związek i zaprojektowali statut jego.

ad 2) Z parcelacją miała się sprawa tak: ziemiaństwo na ogół nie stało dobrze w za- borze austriackim, a specjalnie we wschodniej Małopolsce. Galicja była dość zaniedbana przez rząd austriacki. Ziemiaństwo piastowało wprawdzie moc urzędów ale honorowych w autonomii, przy posłowaniu musiało zaniedbywać swoje gospodarstwo, młodzież nieraz hulala i trwonila pieniądze. Z pomocą przychodziły pożyczki [G]TKZ, dość łatwo udzielane, ale też potem trudne do opłacenia. Gubiły zaś ziemian pożyczki żydowsko-lichwiarskie na 12–15% i więcej. Jako więc ratunek ostatni była sprzedaż części ojcowizny. Jako kupcy występowali chętnie Żydzi na całe folwarki i t[ak] się też stało, że na Podolu było dużo majątków w posiadaniu żydowskim, zaś na mniejsze parcele chłopci, przeważnie ruscy, w okolicach ruskich, którzy chętnie płacili wysokie ceny. Kurczyła się więc polska własność w sposób dość szybki. Nasz związek [ZKZR] starał się zaradzić temu 1) nakłaniając i ucząc dobrej, oszczędnej, celowej i rachunkowej gospodarki; 2) uzależniając sprzedaż ziemi w ręce niepolskie od zezwolenia Rady Głównej¹⁹, w skład której wchodziłi prezesi, sekretarze i po jednym delegacie z każdego koła, a więc ze wszystkich okolic Małopolski Wschodniej.

ku Przedsiębiorców Gorzelnicy Rolniczych, zastępca syndyka GTKZ, syndyk i członek wydziału Galicyjskiego Towarzystwa Łowieckiego, członek rad nadzorczych Banku Melioracyjnego i Towarzystwa Akcyjnego Rafinerii Olejów Mineralnych w Borysławiu, zasiadał w radzie dyscyplinarnej Lwowskiej Izby Adwokatów. Brat znanego działacza ukraińskiego Tadeusza. Vide: A. Zięba, *Solowij Tadeusz*, [hasło], w: *Internetowy Polski Słownik Biograficzny*, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/tadeusz-solowij> (dostęp: 28 V 2020).

¹⁸ Udział W. Sołowija w powołaniu Związku Przedsiębiorców Gorzelnicy Rolniczych we Lwowie (w którym ZKZR miały znaczne wpływy) był bardzo poważny – działacz ten, należący do komisji gorzelnianej GTG, przygotowywał koncepcję i projekt statutu nowej organizacji, wystąpił z głównym referatem podczas lwowskiego wieceu producentów spirytusu 22 listopada 1905 r. i zasiadał w przygotowującym jego powstanie Komitecie (został on utworzony na początku 1906 r.). Lwowska Naukowa Biblioteka im. W. Stefanyka NAN Ukrainy, f. 125, spr. 470, Przemówienie dr. W. Sołowija na wieceu producentów spirytusu dnia 22. listopada 1905 r. we Lwowie, k. 22–23a; ibidem, Protokół posiedzenia sekcji gorzelnianej GTG 27 IV 1905 r., 2 V 1905 r., k. 49–50; ibidem, Sprawozdanie W. Sołowija dla prezesa GTG o zamierzonej przez Krakowskie Towarzystwo Rolnicze organizacji producentów spirytusu, 5 V 1905 r., k. 98–101a; vide też: Archiwum Państwowe w Rzeszowie, sygn. 1045/400, Pismo komitetu Krakowskiego Towarzystwa Rolniczego w sprawie zebrania na temat utworzenia związku gorzelnianego 23 V 1905 r., 13 V 1905 r., k. 17; *Związek przedsiębiorców gorzelnicy w Galicji i na Bukowinie*, „Przegląd Polityczny, Społeczny i Literacki” 1906, nr 90, s. 3. Udział K. Krusensterna we wspomnianych pracach w analizowanym materiale źródłowym nie zaznaczył się.

¹⁹ Od marca 1908 r. Rada Główna ZKZR rokrocznie przyjmowała dokument Zasady jednolitego postępowania, który nakładał na członków stowarzyszenia obowiązek informowania jego władz o zamiarze sprzedaży ziemi w ilości większej niż 10 morgów. Prezydium Zjednoczonych Kół miało prawo „odradzać sprzedaż” i zalecać „inną drogę wyjścia bez straty materialnej”, Rada Główna natomiast władna była zakazać transakcji. W przypadku braku podporządkowania się decyzji kierownictwa zwoływano Sąd ZKZR, który mógł zdecydować o karze pieniężnej bądź też wykluczeniu obwinionego członka z organizacji. Vide np. BOss., rkps 7999/II, t. 2, Zasady jednolitego postępowania ZKZR na rok 1908/1909, b.d. [18 III 1908 r.], k. 33.

Typowym przykładem była sprawa Jana Madeyskiego²⁰ z Parchacza. Wniósł on podanie, aby mu zezwolić na sprzedaż ludności miejscowej, ruskiej, jakiegoś folwarku z Parchacza. Prof. Raciborski i ja zostaliśmy wydelegowani, aby zbadać sprawę na miejscu. Wysłuchawszy sprawozdania Madeyskiego, uznaliśmy rzecz za wskazaną, ze względu na położenie finansowe i potrzeby inwestycyjne majątku, i prywatnie powiedzieliśmy to gospodarzowi. Rada Główna jednak nie podzieliła naszego zdania i odrzuciła nasz wniosek i podanie Madeyskiego. Wytworzyła się kłopotliwa sytuacja, bo tymczasem Madejski, opierając się na [na]szym zdaniu już rozpoczął akcję – zagroził więc wystąpieniem z Kół. Na szczęście jakoś udało nam się przerobić opinię Rady, która zreasumowała swą uchwałę i pozwolenia udzieliła. Epizod ten stał się początkiem dość serdecznych stosunków moich z Madeyskim, którego ojciec był znajomym mojego, bodaj nawet czy nie układał kontraktu o Niemirów, jako adwokat któregoś ze stron. [...]

Po tej dygresji wracam do spraw parcelacyjnych. Przeprowadziliśmy, że wolno było jedynie do 10 morgów rocznie parcelować bez zezwolenia i nasi członkowie dość się tego ograniczenia trzymali²¹.

Była pewna rywalizacja między „kółkami turnauowskimi” a naszymi. Tamte jednak mało się wyłaniały z zachodu, dokąd myśmy się znowu nie pchali i tamte były mniej ruchliwe, ograniczając się do spraw powiatowo-lokalnych i rolniczych. Myśmy zaś zagarnęli zupełnie [Galicyjskie] Towarzystwo Gospodarskie, którego prezesem został ks. Witold Czartoryski²², nasz sympatyk²³. Założyliśmy Bank Ziemiań, mający załatwiać

²⁰ Jan Madeyski (1874–1953) – ziemianin, właściciel majątku Parchacz w pow. sokalskim; członek Rady Powiatowej oraz zastępca prezesa Zarządu Powiatowego w Sokalu; członek komitetu GTG i delegat tej instytucji do Krajowej Komisji dla Zalesień Ochronnych we Lwowie, zasiadał jako detaksator, członek i zastępca prezesa wydziału okręgowego GTKZ w Sokalu; od kwietnia 1907 r. prezes Koła IV i członek Rady Głównej ZKZR; Opisana przez Krusensterna „sprawa Madeyskiego” była w ZKZR rozpatrywana w marcu 1908 r. – jej polubowne rozwiązanie było możliwe zapewne również dlatego, że system Zasad jednolitego postępowania w Zjednoczonych Kółach w tym czasie dopiero wprowadzano. Vide: BOss., rkps 7999/II, t. 2, Protokół posiedzenia Rady Głównej ZKZR, 7 III 1908 r., k. 284; ibidem, Pismo sekretarza generalnego J. Rozwadowskiego w sprawie posiedzenia Rady Głównej ZKZR 17 III 1908 r., 12 III 1908 r., k. 287; ibidem, Protokół posiedzenia Rady Głównej ZKZR, 17 III 1908 r., k. 295.

²¹ Vide przypis 19.

²² Witold Czartoryski (1864–1945) – ziemianin i polityk, właściciel m.in. tzw. klucza pelkińskiego; członek Izby Panów Rady Państwa, poseł na Sejm Krajowy; członek Rady Powiatowej i prezes Wydziału Powiatowego w Jarosławiu; członek i prezes Klubu Centrum (Środka) w Sejmie Krajowym; przewodniczący oddziału łańcucko-jarosławskiego, wiceprezes i prezes GTG, prezes zarządu Galicyjsko-Bukowińskiego Akcyjnego Towarzystwa Przemysłu Cukrowniczego w Przeworsku, członek rady nadzorczej Galicyjskiej Spółki Zbytu Bydła i Trzody Chlewnej (Pecus) we Lwowie oraz Komitetu dla Spraw Chowu Koni w Galicji, prezes Towarzystwa Leśnego Galicyjskiego we Lwowie; współzałożyciel i prezes KZ.

²³ Choć W. Czartoryski z pewnością zaliczał się do sympatyków ZKZR, o jego wyborze na stanowisko prezesa GTG zadecydowały jednak przede wszystkim przywódca pozycja w Towarzystwie Kółek Ziemiań oraz względy prestiżowe, związane z historycznością rodu księcia.

sprawy pieniężne większej własności²⁴. Konrad Łuszczewski²⁵ zaś prowadził rodzaj biura pośrednictwa w zakupie różnych potrzeb gospodarskich. [...] Dyrektorami Banku Ziemian byli dwaj nasi ludzie: Aleksander Dąbski²⁶ spod Rzeszowa, bardzo mądry i wymowny człowiek, lecz raczej turnauczyk i Stanisław Ujejski spod Husiatyna, bardzo porządny i poczciwy, lecz żadna głowa. Zakres działania banku był na razie dość skromny. [...]

Po Cieńskim został prezesem [Zjednoczonych] Kół Zjazdów Rolniczych Jan Mars, właściciel Sądowej Wiszni. Był to Podolak spod zaboru rosyjskiego, o szerokiej tamtejszej naturze, wykształcony, pełen inicjatywy. Między innymi chciał stworzyć hotel dla ziemian we Lwowie. Urządził on kiedyś zjazd u siebie; gospodarstwo w Sądowej Wiszni nie było szczególne, bo i ziemie dość liche, ale miał dużą cegielnię, młyn na większą skalę i był zamożny. Był wielkim propagatorem kanału Wisła – Dniestr, który by prze-

²⁴ Chodzi tu o Związek Ziemian – powstała w 1908 r. instytucję ziemiańską, wykonującą czynności bankowe, która miała działać na rzecz finansowego wzmocnienia warstwy większych właścicieli w Galicji, przede wszystkim dostarczając im odpowiednio sprofilowany kredyt rolniczy. Związek powstał pod auspicjami GTKZ i przy decydującym udziale członków KZ i ZKZR, którzy zajęli stanowiska w jego władzach (przedstawicielami Zjednoczonych Kół byli w nich A. Dąbski, B. Cieński, M. Lisowiecki, J. Rozwadowski i S. Ujejski). Vide np. ANKr., ADzT, sygn. 638, Zaproszenie na Walne Zgromadzenie członków ZZ 8 VII 1908 r., 1 VII 1908 r., k. 1; BOss., rkps 7999/II, t. 1, Projekt uchwały Ogólnego Zgromadzenia GTKZ w sprawie powołania nowej instytucji finansowej, b.d. [wiosna 1907 r.], k. 187–188; BOss., rkps 8001/II, Statut ZZ we Lwowie, 31 VII 1908 r., cz. 1, k. 1; ibidem, Skład Zarządu ZZ we Lwowie, b.d. [po 1 V 1908 r.], cz. 1, k. 39; ibidem, Tekst informujący o działalności ZZ, b.d. [31 XII 1908 r.], cz. 1, k. 43–53; B. Longchamps de Berier, *Ochrzczony na szablach powstańczych... Wspomnienia (1884–1939)*, wstęp i oprac. W. Suleja, W. Wrzesiński, Wrocław 1983, s. 286–289; J. Milewski, *Związek Ziemian*, „Przeegląd Polski” 1908, t. 167, s. 139–144; *Założenie »Związku Ziemian«*, „Słowo Polskie” 1907, nr 422, s. 7; *Gal. Tow. kredytowe ziemskie. Utworzenie Związku ziemian*, „Słowo Polskie” 1907, nr 424, s. 7–8; *Kółka ziemian i Koła zjazdów*, „Gazeta Narodowa” 1909, nr 52, s. 1; T. Kargol, *Zapomniana inicjatywa galicyjskiego ziemiaństwa. Związek Ziemian we Lwowie 1907–1918*, w: *Lwów miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów Lwowa*, t. 7: *Urzędy, urzędnicy, instytucje*, red. K. Karolczak, L. Sroka, Kraków 2010, s. 420–430; P. Ruciński, *Początki aktywności publicznej polityka Narodowej Demokracji Jana Emanuela Rozwadowskiego w Galicji w latach 1901–1909*, „Wrocławskie Studia Wschodnie” 2017, t. 21, s. 52–53.

²⁵ Konrad Łuszczewski (1876–1937) – absolwent studiów rolniczych, ziemianin; członek komitetu GTG, dyrektor ZZ; członek ZKZR (początkowo Koło II, później IV) od kwietnia 1911 roku. Uwaga Krusensterna o „biurze pośrednictwa” ma być może związek z faktem, że w ZZ Łuszczewski „prowadził dział sanacji majątków ziemskich”. Vide: *Parlament Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1927*, red. H. Mościcki, W. Dzwonkowski, Warszawa 1928, s. 145; *Sprawozdanie komitetu C.K. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego za rok 1913...*, s. 3.

²⁶ Aleksander Dąbski (1868–1932) – ziemianin, właściciel majątku Nosówka w pow. rzeszowskim; poseł na Sejm Krajowy; członek Rady Powiatowej i Wydziału Powiatowego w Rzeszowie; członek Stronnictwa Prawicy Narodowej, później bliski środowisku sejmowego Klubu Centrum (Środka); wiceprezes GTG, członek kółka rzeszowsko-przeworskiego KZ, prezes zarządu powiatowego TKR w Rzeszowie, prezes Okręgowego Towarzystwa Rolniczego w Rzeszowie, członek wydziału okręgowego Rzeszów – Strzyżów GTKZ i zastępca dyrektora tej instytucji, dyrektor ZZ; członek rady nadzorczej Galicyjskiej Spółki Zbytu Jaj i Drobiu (Ovum) we Lwowie, rady zawiadowczej Galicyjskiego Towarzystwa Akcyjnego dla Przemysłu Chemicznego we Lwowie, rady giełdowej Giełdy Zbożowej i Towarowej we Lwowie, Komisji Krajowej dla Spraw Rolniczych oraz Krajowej Komisji dla Włości Rentowych, zastępca członka Komitetu dla Spraw Chowu Koni w Galicji; od marca 1909 r. członek ZKZR (Koło I), od 1910 r., członek Rady Głównej tej organizacji.

chodził przez Sądową Wisznię²⁷. On też przepowiadał kryzys pieniężny i rozwiązanie go wojenne na rok 1914 – i miał rację!

Wyróżniał się też członek mego koła Aleksander hr. Skarbek, zagorzały endek. Na którymś z posiedzeń czy wydziału czy Rady Głównej, zdał nam sprawę z zaprowadzonego u siebie sposobu ubezpieczenia służby folwarcznej od choroby i na starość²⁸. Szczegółów nie pamiętam, myśl ta wydała mi się wówczas przedwczesną i nie odpowiadającą poziomowi finansowemu naszych majątków, bo pociągającą za sobą znaczne obciążenia. A jednak później rzecz ta jako ubezpieczenie społeczne stała się ogólną!

Bibliografia części I i II (wybór)

Źródła archiwalne

Archiwum Narodowe w Krakowie

Archiwum Dzikowskie Tarnowskich, sygn. 638, 954.

Archiwum Państwowe w Rzeszowie

Archiwum Zarządu Dóbr Sędziszowskich hr. Potockich z Krzeszowic i hr. Tarnowskich z Dzikowa w Górze Ropczyckiej, sygn. 1045/400.

Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie

Materiały Stanisława Kozickiego, sygn. 30/10.

Biblioteka Jagiellońska

Różne akta urzędowe z czasów namiestnictwa Michała Bobrzyńskiego (1908–1913). VIII Subwencja rządowa dla rolnictwa Rada Kultury Krajowej, rkps 8113 III.

Z opowiadań i wspomnień Felicji Skarbkowej, rkps 9812/III.

²⁷ W poświęconej sprawie kanałów broszurze z 1911 r. Mars pisał, że inwestycja (w zaborze austriackim prace miały objąć regulację odpowiednich odcinków Wisły, Sanu i Dniestru oraz budowę kanału Odra – Wisła oraz Wisła – Dniestr) będzie bardzo silnym bodźcem rozwojowym dla gospodarki Galicji, który zadecyduje o szybkim rozkwicie wszystkich niemal jej gałęzi, przede wszystkim zaś przemysłu ciężkiego (metalurgicznego i mineralnego). Sceptycznie odnosił się natomiast prezes ZKZR do możliwości realizacji inwestycji przez rząd Austrii, który miał pozostawać pod wpływem niesprzyjającego projektowi niemieckiego kartelu żelaznego. W związku z tym Mars proponował powołanie konsorcjum, utworzonego przez rządy Austrii i Rosji oraz galicyjski Wydział Krajowy, rosyjskie zakłady metalurgiczne i kapitał belgijski. J. Mars, *Znaczenie drogi wodnej w Galicji i sfinansowanie tejże*, Lwów 1911; vide: Ustawa z dnia 11. czerwca 1901, o budowie dróg wodnych i wykonaniu regulacji rzek, *Dziennik Ustaw Państwa dla Królestw i Krajów w Radzie Państwa Reprezentowanych z 1901 r.*, cz. 30, s. 215–218; A. Kędzior, *W sprawie budowy dróg wodnych*, Lwów 1910; J. Buszko, *Polacy w parlamencie wiedeńskim 1848–1918*, Warszawa 1996, s. 294–296. Inwestycja przed wybuchem I wojny światowej niemal nie została rozpoczęta – wykonano jedynie wstępne prace przygotowawcze.

²⁸ A. Skarbek z referatem o ubezpieczeniu służby folwarcznej wystąpił już podczas pierwszego posiedzenia Rady Głównej ZKZR w kwietniu 1907 r. BOss., rkps 7999/II, t. 2, Porządek dzienny posiedzenia Rady Głównej ZKZR, 24 VI 1907 r., k. 265. Zaprowadzony w jego majątku Rudki system zatrudnienia pracowników i ich ubezpieczenia na starość miał zakładać m.in. obowiązywanie regulaminu pracy z uzależnieniem wysokości uposażenia od jakości pracy oraz istnienie spoczywającego na pracodawcy obowiązku wypłacenia „odprawy parobczej” (1000 koron), do której zatrudniony nabywał prawo po przepracowaniu 35 lat. BOss., rkps 7999/II, t. 1, Referat J. Rozwadowskiego na posiedzenie Komisji dla Stałej Służby Folwarcznej KZR, 17 III 1907 r., k. 227.

Biblioteka Narodowa

Karol Krusenstern, *Mój pamiętnik*, rkps akc. 8264.

Antoni Górski, *Praca o życiu politycznym w Galicji*, rkps IV 9725.

Lwowska Naukowa Biblioteka im. W. Stefanyka

Archiwum Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego, f. 125, spr. 470.

Zakład Narodowy im. Ossolińskich

Listy do Marii z Szymanowskich Rozwadowskiej od syna Jana, rkps 7946/I, t. 1–2.

Kronika Koła Zjazdów Rolniczych. 1905–1912, rkps 8000/I.

Materiały dotyczące działalności Jana Rozwadowskiego w związkach, towarzystwach i instytucjach gospodarczych, rkps 8001/II.

Papiery Rozwadowskich. Materiały dotyczące Kół Zjazdów Rolniczych. Cz. 1. Akta Koła I-go Zjazdu. 1905–1912, rkps 7999/II, t. 1.

Materiały dotyczące Zjednoczonych Kół Zjazdów Rolniczych. 1907–1919, rkps 7999/II, t. 2.

Lucjan Turnau, *Wspomnienia z lat dawnych*, rkps 15638/II, t. 1.

Źródła publikowane

Alfabetyczny spis członków i statuta Kasyna Narodowego 1914, Lwów 1914.

Czartoryski W., *Kółka ziemian*, [b.m.], 1912.

Dział ekonomiczny. Bank łańcucki, „Gazeta Narodowa” 1912, nr 142.

Dział rolniczy. Wystawa przemysłowo rolnicza w Jaworowie, „Gazeta Narodowa” 1907, nr 209.

Gal. Tow. kredytowe ziemskie. Utworzenie Związku ziemian, „Słowo Polskie” 1907, nr 424.

Intensywność w gospodarstwach rolnych. Referaty wygłoszone na Zjeździe Koła II. w Suchowoli 9 lipca 1912 r., Lwów 1913.

Kędzior A., *W sprawie budowy dróg wodnych*, Lwów 1910.

Krusenstern [K.], *List do Redakcyi. (Jeszcze w sprawie upadku średniej własności ziemskiej)*, „Przegląd Polityczny, Społeczny i Literacki” 1907, nr 39.

[Krusenstern K.], *O zadaniach i celach obywatela wiejskiego. Odczyt Karola Krusensterna wygłoszony na zjeździe Zjednoczonych Kół we Lwowie 21. listopada 1908 r.*, Kraków 1909.

Kółka ziemian, „Gazeta Narodowa” 1912, nr 106.

Kółka ziemian i Koła zjazdów, „Gazeta Narodowa” 1909, nr 52.

Mars J., *Znaczenie drogi wodnej w Galicji i sfinansowanie tejże*, Lwów 1911.

Milewski J., *Związek Ziemian*, „Przegląd Polski” 1908, t. 167.

Przeciw Radzie kultury kraj., „Gazeta Narodowa” 1910, nr 32.

Rozwadowski J., *Gdzie dawna ochota gdzie pradziadów cnota?*, „Słowo Polskie” 1906, nr 575.

Rutkowski J., *Własność tabularna w Galicji według stanu z końcem roku 1912*, „Wiadomości Statystyczne o Stosunkach Krajowych” 1918, t. 25, z. 4.

R.W. znad Sanu, *List do Redakcyi. (W sprawie upadku średnich własności ziemskich)*, „Przegląd Polityczny, Społeczny i Literacki” 1907, nr 34.

- Sprawozdanie Komitetu C.K. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego za rok 1911*, Lwów 1912.
- Sprawozdanie Komitetu C.K. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego za rok 1912*, Lwów 1913.
- Sprawozdanie Komitetu C.K. Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego za rok 1913*, Lwów 1914.
- Statut ogólny Towarzystwa Wzajemnych Ubezpieczeń w Krakowie*, Kraków 1911.
- Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomerji z Wielkiem Księstwem Krakowskiem*, 1905–1914.
- Ustawa z dnia 11. czerwca 1901, o budowie dróg wodnych i wykonaniu regulacji rzek, *Dziennik Ustaw Państwa dla Królestw i Krajów w Radzie Państwa Reprezentowanych* z 1901 r., cz. 30.
- Ustąpienie 6 członków z komitetu gal. Tow. gospodarskiego*, „*Gazeta Narodowa*” 1910, nr 42.
- Wątor A., *Spis większych właścicieli ziemskich należących do Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego w dzielnicy austriackiej*, „*Galicja. Studia i Materiały*” 2015, nr 1.
- X.Y., *Kółka ziemian*, „*Rolnik*” 1907, nr 10.
- Zarząd Tow. Wzajemnych Ubezp. W Krakowie*, „*Rocznik Asekuracyjno-Ekonomiczny*” 1912, t. 21.
- Założenie »Związku Ziemian«*, „*Słowo Polskie*” 1907, nr 422.
- Zjazd kótek ziemian*, „*Przegląd Polityczny, Społeczny i Literacki*” 1910, nr 34.
- Związek przedsiębiorców gorzelń rolniczych w Galicyi i na Bukowinie*, „*Przegląd Polityczny, Społeczny i Literacki*” 1906, nr 90.

Wspomnienia publikowane

- Bobrzyński M., *Z moich pamiętników*, t. 1–2, oprac. A. Galos, Wrocław 2006.
- Grabski S., *Pamiętniki*, t. 1, wstęp i oprac. W. Stankiewicz, Warszawa 1989.
- Longchamps de Berier L., *Ochrzczony na szablach powstańczych... Wspomnienia (1884–1939)*, wstęp i oprac. W. Suleja, W. Wrzesiński, Wrocław 1983.
- Pamiętnik Wincentego Rozwadowskiego*, <http://rozwadowski.org/v2.0.1.2/index.php/2015/07/27/historia-rodziny-korzenie/>.
- Zamorski J., *Praca oświatowa i narodowa na Podolu galicyjskiem. Wspomnienia*, „*Przegląd Wszepolski*” 1924, nr 5–9.

Opracowania

- Basta J., *Samorząd rolniczy w Galicji w XIX wieku. Struktura, działalność, rola w rozwoju gospodarstwa wiejskiego*, [w:] *Miasteczko i okolica – od średniowiecza do współczesności*, red. J. Hoff, Kolbuszowa 2006.
- Buszko J., *Polacy w parlamencie wiedeńskim 1848–1918*, Warszawa 1996.
- Franaszek P., *Rolnictwo galicyjskie na przełomie XIX i XX wieku – stagnacja czy rozwój?*, [w:] *Dzieje i przyszłość polskiego ruchu ludowego*, t. 1, *Od zaborów do okupacji (1895–1945)*, red. A. Kołodziejczyk, W. Paruch, Warszawa 2002.
- Gąsowski T., *Żydzi – obywatele ziemscy i ich miejsce w wiejskim krajobrazie autonomicznej Galicji*, [w:] *Wieś a dwór na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, red. W. Caban, M. Markowski, Kielce 1999.

- Łórski A., *Podolacy. Obóz polityczny i jego liderzy*, Warszawa 2013.
- Gurnicz A., *Kółka rolnicze w Galicji*, Warszawa 1967.
- Kargol T., *Od Kótek Ziemiań do Związku Ziemiań w Krakowie. Ruch organizacyjny ziemiaństwa w zachodniej Galicji i Małopolsce 1906–1939*, Kraków 2010.
- Kargol T., *Zapomniana inicjatywa galicyjskiego ziemiaństwa. Związek Ziemiań we Lwowie 1907–1918*, w: *Lwów miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów Lwowa*, t. 7: *Urzędy, urzędnicy, instytucje*, red. K. Karolczak, Ł. Sroka, Kraków 2010.
- Kargol T., *Ziemiaństwo a uprzemysłowienie Galicji na przełomie XIX i XX w. (do 1918 r.)*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej” 2010, t. 7.
- Karolczak K., *Dzieduszyccy w życiu Galicji doby autonomicznej*, [w:] *Kraków i Galicja wobec przemian cywilizacyjnych (1866–1914)*. *Studia i szkice*, red. K. Fiołek, M. Stala, Kraków 2011.
- Karolczak K., *Zarzecze. Pałac a wieś w XIX i XX wieku*, <http://dzieduszyccy.pl/?p=770>.
- Kierzek A. i in., *Rozwój lecznictwa uzdrowiskowego w Niemirowie do końca drugiej Rzeczypospolitej Polskiej*, „Annales Academiae Medicae Stetinensis. Roczniki Pomorskiej Akademii Medycznej w Szczecinie” 2013, nr 59.
- Kłoczowski E., *Organizacje ziemiańskie*, w: *Księga pamiątkowa na 75-lecie „Gazety Rolniczej” 1861–1935. Księga wsi polskiej. Źródła, dzieje i kierunek jej kultury*, t. 1, red. J. Lutosławski, Warszawa 1938.
- Komorowski J., *Postawa ziemiań galicyjskich wobec przemysłu – wystawa przemysłowo-rolnicza w Jaworowie w 1907 r.*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej” 2010, t. 7.
- Łazuga W., *Ostatni stańczyk. Michał Bobrzyński – portret konserwatysty*, Poznań [1995].
- Morawski W., *Słownik historyczny bankowości polskiej do 1939 roku*, Warszawa 1998.
- Organizacje ziemiańskie na ziemiach polskich*, red. J. Pleszczyński i in., Warszawa 1929.
- Parlament Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1927*, red. H. Mościcki, W. Dzwonkowski, Warszawa 1928.
- Patelski M., *Z Galicji w szeroki świat. Losy ziemiańskiej rodziny Jordan-Rozwadowskich na przełomie XIX i XX wieku w świetle dokumentów rodzinnych i literatury pamiętnikarskiej*, [w:] *Galicja – mozaika nie tylko narodowa*, t. III, red. U. Jakubowska, Warszawa 2016.
- Płonka M., *Rozwój towarzystw ubezpieczeń wzajemnych w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2011, nr 848.
- Ruciński P., *Jan Emanuel Rozwadowski. Biografia polityka, działacza społecznego, uczonego (do 1914 r.)*, Łomianki 2020.
- Ruciński P., *Jan Emanuel Rozwadowski jako działacz Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego (do 1914 roku)*, [w:] *Stulecie samorządu*, red. J. Mierzwa, T. Skoczek, Warszawa 2019.
- Ruciński P., *Początki aktywności publicznej polityka Narodowej Demokracji Jana Emanuela Rozwadowskiego w Galicji w latach 1901–1909*, „Wrocławskie Studia Wschodnie” 2017, t. 21.
- Semczyszyn M., *Kryzys ziemiaństwa w Galicji Wschodniej na przełomie XIX i XX wieku (do 1914 roku)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2019, z. 4.
- Skwara J., *Konserwatyści wschodniogalicjacy – podolacy wobec kwestii ukraińskiej w okresie namiestnictwa Michała Bobrzyńskiego 1908–1913*, „Rocznik Historyczno-Archivalny” 1996, t. 11.

Tyszkiewicz A., *Obóz Wielkiej Polski w Małopolsce 1926–1933*, Kraków 2004.

Ustrzycki M., *Pomiędzy konserwatyzmem a nacjonalizmem. Podolacy wobec kwestii narodowej na wsi wschodniogalicyskiej na przełomie XIX i XX wieku (do roku 1908)*, „Przegląd Wschodni” 2000, z. 3.

Wątor A., *Chrześcijańsko-narodowi. Z dziejów nurtu politycznego do 1928 roku*, Szczecin 1999.

Wątor A., *Słownik działaczy Narodowej Demokracji w Galicji*, Szczecin 2008.

Wątor A., *Ziemiańin – polityk Tadeusz Cieński 1856–1925. Z dziejów konserwatyzmu wschodniogalicyskiego*, Szczecin 1997.

Zdrada J., *Jan Emanuel Rozwadowski*, [w:] *Internetowy polski słownik biograficzny*, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/jan-emanuel-rozwadowski>.

Ziemiańie polscy XX wieku. Życiorysy: Andrzejkowicz-Żórawski, Warszawa 1992.

Zięba A., *Sołowij Tadeusz*, [w:] *Internetowy polski słownik biograficzny*, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/tadeusz-solowij>.

Netografia

Internetowy polski słownik biograficzny, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/>.

The Association of Agricultural Conventions – an Organization of the Landed Gentry in Eastern Galicia in the Memoirs of Karol Krusenstern (Part II)

Summary: The Association of Agricultural Conventions, an organization of the landed gentry in Eastern Galicia, was founded by Jan Emanuel Rozwadowski in 1907 in Lviv. To date, the association has not attracted considerable interest from history researchers, but the memoirs of one of its members, Karol Krusenstern, a landowner, entrepreneur and owner of the health spa in Niemirów, are a rich source of data about the organization. The presented fragment of Krusenstern's memoirs provides the most important information on the association's origins, goals, operations, achievements and key activists. The memoirs also serve as a unique source of knowledge about the Second Agricultural Club, a member of the association, where Krusenstern worked as a secretary. The analyzed source provides valuable information about the club's members and the organized agricultural conventions. Krusenstern described the association's relations with the Association of Landed Gentry Clubs and its efforts to establish contact with similar organizations operating in Galicia (such as the Galician Farming Association). The memoirs also describe the links between the association and the National Democracy political movement.

Keywords: Eastern Galicia, Karol Krusenstern, agriculture, landed gentry, Association of Agricultural Conventions